

A.Navoiy nomidagi Sam. DU.

Pedagogika fakulteti.

B.T.U.yo'nalishi 301- guruh

Ona tili o'qitish metodikasi fanidan

Mustaqil ta'lim

Bajardi: Ro'ziyeva Sh.

Tekshirdi: Xujanov X.

Samarqand 2013.

Mustaqil ish mavzulari!

1-mavzu: Boshlang'ich sinfda imloviy sezgirlikni o'rtirish.

2-mavzu: 1-2- sinflarda fel turkumini o'rganish.

3-mavzu: So'z tartibini o'rganishda orfografik mashqlarni tashkil etish.

1-mavzu:

Boshlang'ich sinflarda imloviy sezgirlikni o'rtirish.

O'quvchilarda to'g'ri yozuv malakasini shakllantirish grammatik nazariyani va imlo qoidasini o'zlashtirishga asoslanadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan qoidaga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi.

Imlo qoidasi grammatik umumiylik asosida birlashgan so'zlarning yozilishini bir xillashtiradi. Bu yozma ravishdagi aloqani yengillashtiradi va imlo qoidalarining ijtimoiy ahamiyatini ta'qidlaydi.

Imlo qoidalarini grammatik, fonetik, so'z yasalishiga oid materiallarni ma'lum darajada bilmasdan turib o'zlashtirish mumkin emas. Grammatik nazariya imlo qoidalari uchun poydevor hisoblanadi. Shuning uchun boshlangich sinflarda imlo qoidasi shu qoidaga asos bo'ladigan grammatik

nazariyaga bog'-liq xolda o'rganiladi. Masalan, shakl yasovchi qo'shimchalarning yozilishi haqidagi qoidalar «Ot», «Sifat», «Son», «Kishlik olmoshlari», «Fe'l» mavzulari ichiga qiritilgan. Materialning bunday joylashtirilishi grammatika bilan orfografiyani bir-biriga bog'liq holda o'rganishni ta'minlaydi.

Imlo qoidasi bevosita grammatik nazariya elementlaridan sung o'rganiladi. Masalan, otlarning kelishiklar bilan turlanishi o'rganilgach, kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqidagi ko'nikma shakllantiriladi. «Sifat» mavzusini o'rganish -roq qo'shimchasining va qip-qizil, yum-yumaloq kabi sifatlarning yozilishiga, «Fe'l» mavzusini o'rganish bo'lishsizlik (~ma) va utgan zamon (-di) qo'shimchalarining yozilishiga zamin yaratadi. Imlo qoidalarini o'rgatishga bunday yondashish boshlangich sinflarda barcha Orfografik materiallarni o'rganishda tipiq qisoblanadi,

Imlo qoidalari ustida ishlash - murakkab jarayon, qoidaning moqiyatini ochish, o'quvchilarning qoida ifodasini o'rganib olishlari, qoidani yozuv tajribasiga tadbiq etish uniig asosiy komponentlari qisoblanadi.

1 qoida moqiyatini ochish qoida so'zning qaysi qismini, qaysi so'z turkumi yoki grammatik shaklni yozishni boshqarishini, bunda qaysi belgilaretaqchi ekanini tushuntirish demaqqdir. O'quvchilarni qoida bilan tanishtirish uchun material tanlashda o'qituvchi bu etakchi belgilarni albatta qisobga oladi. Masalan, oxiri yumshatish belgisi bilan tugagan so'zlarga qo'shimcha qushilganda, yumshatish belgisi yozimasligi zaqidagi qoidaning (2-sinf) moqiyatini ochishda o'quvchilar oxiri yumshatish belgisi bilan tugagan so'z aytadilar, keyin o'qituvchi raqbarligida shu so'z bilan gap to'zadilar. O'qituvchi doskaga yozib boradi: lager, royal. Men lagerda

bo'ldim. Yuldo'z royalni yaxshi chaladi. Lager -lagerda, royal - royalni so'zlarini taqqoslaydilar; lagerda va royalni so'zlarini tarkibiga qura taxlil qiladilar va lager, royal - o'zaq, -da va -ni qo'shimcha ekanini aytadilar. O'qituvchi o'quvchilarga bu so'zlarga qo'shimcha qushilganda, qanday o'zgarish ruy berganini uylab qurishni topshiradi. Muammoli vaziyat yaratiladi. O'quvchilar bunday vaziyatni 1-sinfda ham kuzatganlar, shuning uchun fahmlab aytib berishlari mumkin. Suhbat xulosalanadi.

Qoida ifodasi ustida darslik buyicha ishlanadi. Bunda o'quvchilarning qoida strukturasi anglab etishlari ahamiyatlidir. Shuning uchun darslikdagi qoida qismlarga bo'linadi. (Aslida o'quvchilar bu vazifani ma'naviy jarayonidayoq bajarib quyadilar.) O'quvchilar o'rganilgan qoida! a misol aytish va xilma-xil mashqlarni bajarish yo'li bilan uni yangi til materialiga, ya'ni yozuv tajribasiga tadbiq etadilar.

Qoida ustida ishlash metodikagi shu qoidaning harakteriga qarab tanlanadi. Masalan, bo'lishsizlik qo'shimchasi (~ma) ning yozilishini deduktiv yul bilan o'rgatish mumkin. Junalish kelishigi qo'shimchasi (-ga) ning oxiri -q bilan tugagan otlarga -qa, -q bilan tugagan otlarga -qa shaklida qushilishi xasida qomdanm induktiv yo'l bilan tushuntirish maqsadga muvofiq.

O'quvchilar qoidadagi asosiy fikrni ajratishga yordam beradigan vazifalarni bajarsalar, uni o'zlashtirish xiyla qulay bo'ladi. Chunqi bolalar aniq material bilan ishlaydilar va uni taxlil qilnsh vaqtida qoidaning muhim tomnlarini ajratadilar, qoidani ongli o'zlashtiradilar. Nimanidir, masalan, so'zlarning talaffuzi va yozilishini, so'z turqumlarini, so'z qismlarini bir-biriga taqqoslash o'quvchilarning astliy aqktivligini oshiradi. Bunda yana qoidaning ajratilgan belgisini aniq yozib qursatish ham

ahamiyatli hisoblanadi. qoidada aks ettirilgan mukim fikrni ajratishga uqituvchining savollari yordam beradi. Bu savollar, o'z navbatida, qoidani shakllantirish rejasi ham qisoblanadi.

Qoida ustida kollektiv ishlash bilan birga darslikdan foydalanib, mustaqil ishlash usulini qullash ham mumkin.

Yangi qoidani o'zlashtirishda o'rganilgan bilimlarga suyaniladi. Buning uchun yangi qoida ilgari o'rganilgan qoidalar bilan bog'lanadi. Bunda qarshi quyish yoki taqqoslash usulidan foydalaniladi va o'xshash tomonlari aniqlanadi. Maslan, tushum kelishigi qo'shimchasining yozilishini o'zlashtirishda u ilgari o'rganilgan qaratqich kelishigi qo'shimchasining yozilishi bilan tastqoslanadi va tushum kelishigi qo'shimchasi otning fe'l tomonidan boshqarilishini bildirishi aniqlanadi. Qoidani bilib olish o'quvchilarda u xaqdagi aniq tasavvurning mavjudligiga bog'liq. qoida asosida xosil bo'lgan aniq tasavvur so'zlarda ifodalanadi. Shuning uchun o'quvchilardan qoidani quruq yodlab berish talab etilmasligi, balki so'zni tutri yozishdagi xususiyatlar aniq material misolida qayta tushuntirilishi lozim.

2-mavzu:

1-2 sinflarda fe'l turkumini o'rganish.

Fe'l ustida izchillik bilimlar orasidagi bog'lanish, programma materialining hajmi, uni har bir sinfdagi o'rganish usullari va vositalari shu so'z turkumini o'rganish vazifasi.

Uning lingvistik xususiyatlari va kichik yoshdagi o'quvchilarning bilish imkoniyatlariga qarab belgilanadi.

«Fe'l» mavzusini o'rganishda asosiy vazifalar: so'z turkumi sifatida fe'l haqida dastlabki tushunchani shakllantirish, o'quvchilar nutqini fe'llar bilan boyitish hamda og'zaki va yozma nutqda fe'ldan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini o'stirish, o'quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirish, grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim orfografik qoidalarni o'zlashtirish xisoblanadi. Bu vazifalar bir-biri bog'liq holda hal etiladi.

Fe'lning lingvistik xususiyatlari murakkab, shuning uchun boshlangich sinf o'quvchilari faqat uning muhim nazariyalari bilan tanishtiriladi. Material tanlashda shu materialning nutq va imloga oid vazifalarni hal qilishda qanchalik zarurligi hisobga olinadi.

1-sinfda fe'l ustida ishlash;

Fe'lni o'rganishda izchillik. 1-sinfda fe'l ustida ishlash o'rgatish davrida boshlanadi. Bu davrda o'quvchilarning diqqati fe'lning leksik ma'nosiga qaratiladi; fe'l uchun tipik hisoblangan leksik ma'nosiga qaratiladi; fe'l uchun tipik hisoblangan leksik-grammatik ma'noni, ya'ni predmetning harakatini bildirishni umumlashtirish imkonini beradigan aniq material o'tiladi. Fe'l ustida ishlash mashqlarini «Alifbedagi so'z va mashqlarni o'qish, rasmga qarab gap to'zish bilan bog'lab utqaziladi. Bunda o'qituvchi o'quvchilar gap to'zishda mazmunga mos fe'lni topishga, so'z nimani bildirishini va qanday suroqqa javob bo'lishini aniqlashga yordam beradigan nharoit yaratadi. Masalan, bolalar ko'zda meva va sabzavotlarni, daraxtlarni kuzatib yoki rasmlarni qurib, gapni mazmuniga mos so'zlar bilan to'ldiradilar: ko'zda mevalar nima qiladi?... (pishadi), sabzavotlar nima qiladi?... (etiladi), daraxt barglari nima qiladi?... (sargaya boshlaydi),

bolalar nima qilyaptilar?... {dam olyaptilar)... (o'ynayaptilar)... (ishlayaptilar).

Fe'lni o'rganishda maqsadga qaratilgan ishlar harakathi bildirgan so'zlar mavzusini o'rganishdan boshlanadi. (1-sinf, o'quv yilining 2-yarmi), fe'l leksik ma'nosi bilan grammatik ma'nosi (haraqat bildirishi) mos keladigan (nima qilyapti?) yugurayapti, arralayapti, saqrayapti, (nima qildi?) yugurdi, arraladi, saqradi, (nima qiladi?) yuguradi, arralaydi, saqraydi kabi misollardan foydalanish bilan o'quvchilar o'zlari bajargan haraqlarni aytishni surab, ular bergan javobni (fe'lni) suroqlari bilan doskaga yozib, suhbat o'tkazish bilan tushuntiriladi. Bolalarni so'roq berish bilan xolat bildiradigan uxlayapti, o'ynayapti, faxrlanadi kabi fe'llarni ham tanlashga o'rgatib borish mukim ahamiyatga ega. Bunday mashqlar o'quvchilarda predmet haraqlatini keng ma'noda tushunish ko'niqmasini shakllana qoryashiga yordam beradi.

Dastur o'quvchilarda so'zlarga so'roq berib, ularni bir-biridan farqlash ko'niqmasini shakllantirish ni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi fe'lning har xil formalaridan foydalanib, maxsus mashgqlar utqazadi. Nima? suroriga javob bo'lgan so'z bilan nima qildi? {nima qilyapti? Nima qiladi?) surogiga javob »ulgan so'zlar taqqoslanadi: nima? suroriga javob bo'lgan so'zlar guruqi g.re,;\met bildirishi, nima qildi? surorigi javob bo'lgan so'zlar esa predmet haraklatini bildirishi aniqlanadi»; . Taqqoslash usulida ot va fe'lni ajratishga o'rgatadi. Ularning nutqda bir-biriga ta'sir etishini aniqlashga imkon beradi.

Fe'lga suroq berishga o'rgatish yuzaki bo'lmasligi o'quvchilar harakat bir *kishi* tomonidan bajarilsa, *nima qildi? nima qilyapti? nima*

qilmoqchi? So'roqlarini, ikki va undan ortiq kishi tomonidan bajarilsa, *nima qilmoqchilar?*, *nima qildilar?*, *nima qilyaptilar?* So'roqlarni berishni bilishlari zarur. Bunday suroqlarga javob berishga o'rgatish o'z navbatida, fe'l zamonlarini o'rgatishga tayyorlash demaقدir.

2-sinfda fe'l ustida ishlash;

Bu bosqichning asosiy vazifasi «fe'l - so'z turkumi» degan tushunchani shuqllantirish, bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarning ma'nosi va farqlash ko'niqmasini xosil qilish, bo'lishsizlik qo'shimchasiniig talaffuzi va imlosini o'rgatish hisoblanadi.

Fe'lning harakat bildirishi yo'zasidan o'quvchilarda aniq tasavvur hosil qilish uchun o'qituvchi ularga shu darsdagi mexnat jarayonini tasvirlavchi, ya'ni bolalarning o'zlari bajarayotgan ish-harakatni aytishi so'raydi, suhbat utqazadi. Suhbatda «O'qituvchi nima o'qidi? O'quvchilar nima qildilar? Hozir o'qituvchi nima qilyapti? O'quvchilar nima qilyaptilar? Endi o'quvchilar nima qiladilar? O'qituvchi nima qiladi?» kabi savollardan *ham* foydalanadi. Suhbat jarayonida o'quvchilar o'qituvchi raxbarligida fe'llarni surog'i bilai yozib boradilar. Masalan, nima qildi? - so'zladi, tushuntirdi; nima qildilar?- tingladilar, yozdilar; nima qilyapti? - tushuntirayapti, surayapti, tinglayapti; nima qilayaptilar? - javob berayaptilar, yozayaptilar, tinglayaptilar; nima qiladi? - tekshiradi, quradi; nima qiladilar?- ishlaydilar, bajaradilar, yozadilar.

Suhbat va o'quvchilar aytgan gaplardan birini gap bo'lugi jihatdan taxlil qilish asosida xulosa chiqariladi: *nima qildi? nima qilayapti? nima qiladi?* Kabi suroqlarga javob bo'lib, predmet haraqatini bildirgan so'zlar fe'l deyiladi.

Fe'l gapda kesim vazifasida keladi. Mavzu yo'zasidan o'quvchilarda ko'niqma zqosil qilish uchun suroq berib fe'lni aiiqlash, gap mazmuniga mos fe'lni tanlab quyshp, aralash berilagan so'zlardan, shuningdeq, rasmga qarab gap to'zish kabi mashqlardan foydalaniladi.

3- mavzu:

Orfografik mashqlar

Orfografik malaqa ongli nutq faoliyatining avtomatlashgan qomponentidir. Faoliyat avtomatlashishi uchun o'zoq vaqt davomida maqsadga qaratilgan mashqlar bajarib boriladi. Orfografik mashqlar Orfografik ziyraqliq ko'niqmasini shakllantirish ga, tegishli urinda qoidani tatbiq qilishga, mashqlarning qismlari urtasidagi borlanishni belgilash, ularni umumiq va yagona faoliyat sistemasiga qiritishga, o'quvchilar uchun qoidaning mohiyatini aniqlash va uni shakllantirish ga qaratiladi. Qoidani tatbiq qilish davridagina uning mazmuni chuqurroq o'zlashtiriladi. Metodiqada Orfografik mashqlarga: 1) grammatik-Orfografik tahlil; qo'chirib yozuv: 3) diktantlar; 4) leksik-grammatik tahlil; 5) bayonlar kiradi. Grammatik-Orfografik va leksik-Orfografik tahlilda orfografiyaning grammatika va leksika bilan bog'lanishi, qo'chirib yozuv va diktantda o'quvchilar faoliyatini belgilaydigan omillar, xususan, qo'chirib yozuvda qo'ruv va qo'l haraqati o'quvi, diktantda eshituv o'quvi hisobga olinadi.

Ko'chirib yozuv qo'rib idrok qilingan so'z, gap va matnni yozma shaklda berishdir. Boshlang'ich sinflarda xusnixat va imlo qoidalariga

rioya qilib, to'zatishtirishga yo'l qo'ymas, tartibli, harflarni tushirib qoldirmay, o'rnini almashtirmay, tinish belgilarini to'g'ri qo'llab qo'chirib yozuv ko'niqmasi shakllantirilishi kerak. O'quvchilarda bu ko'niqmani hosil qilish maqsadida o'qituvchi alifbe davridan boshlab ularga qo'chirib yozuvni izchilliq bilan o'rgatib boradi.

O'quvchilarda qo'chirib yozuv ko'niqmasini shakllantirishga oid asosiy qoidalarga quyidagilar kiradi: 1. Qo'chirib yozishdan oldin qo'chirib yozadiganingni yaxlit o'qib chiq. 2. Har bir gapdagi so'zlarni bo'g'inlarga ajrat va ichda bo'g'inlab ayt. 3. Qo'chirib yozganingni asliga solishtir va xatolaringni to'g'rila.

Qo'chirib yozuv uchun so'z, alohida gap va qichiq matnlardan foydalaniladi.

O'qituvchining qo'ygan maqsadiga bog'liq holda qo'chirib yozishdan oldin unga tayyorgarlik qo'riladi; bunda imlosi qiyin so'zlarni izohlab o'qish, so'zning nima uchun shunday yozilishini asoslash, o'rganilgan qoida asosida yoziladigan so'zlarni aniqlash kabi mashqlardan foydalaniladi. Bu ko'niqma qaydarajada shakllanganligini aniqlash maqsadida qontrol (tekshiruv) qo'chirib yozuv o'tqaziladi.

Qo'chirib yozuv mashqlari grammatik, leksik yoki so'z yasalishiga oid vazifalarni bajarish bilan birga olib boriladi. Bu imlo qoidasini tatbiq etishni yaxshi bilib olish imqonini beradi. Chunqi vazifaning harakteri Orfografik malaqani shakllantirishga nazariy asos bo'ladigan grammatik, fonetik bilimlarni aqtiqlashtirishni talab etadi. Bo'lardan tashqari, qompleqs mashqlar orfografiya bilan birgalikda nutq o'stirish vazifalarini ham bajarish imqonini beradi. Qompleqs mashqlarga misollar:

1. Qo'chirish. O'zakdosh so'zlarni aniqlab, o'zaqni ajratish.
2. Tushirib qoldirilgan qo'shimchalarni qo'yib qo'chirish, qanday qo'shimcha ekanini aytish; yozilishini tushuntirish.
3. Matn mazmuniga mos so'zni qavs ichida berilgan so'zlardan topib qo'yib qo'chirish. Shu so'z qaysi so'z turkumiga oid ekanini, uning yoziishini tushuntirish.
4. Aralash berilgan so'zlardan gap to'zi shva yozish.
5. Tartibsiz berilgan gaplardan bog'lanishli matn to'zish.
6. Tanlab qo'chirish. (Berilgan gaplardan yoki matndanmuayyan bir so'z turkumini; ot va fe'ldan yo ot va ot, sifat va otdan to'zilgan so'z birikmalarini qo'chirish.)

Diktant eshitib idrok qilingan so'z, gap, matnni yozishdir. O'quvichlarning og'zaki yozma nutqini o'stirishda, savodxonligini oshirishda diktantning ahamiyati katta. O'quvchi diktant yozish jarayonida xato qilmasliqqa haraqat qiladi. Xato qilmasliq ularning fonetik, leksik va grammatik bilimlarni qay darajada o'zlashtirganliklariga bog'liq bo'ladi. Imlo qoidalari grammatik hodisalar bilan bog'liq bo'ladi. Demaq, savodli diktant yozish uchun o'z navbatida grammatik qoidalarni ham bilish zarur.

Boshlang'ich sinflarda diktant uchun matn tanlashda bir qancha tamoyillarga rioya qilish zarur:

1. Matnning monologiq nutq shaklida bo'lishi. Unda qo'chirma gaplar, undalmali, qirish so'li, ajratilgan bo'lakli gaplar qo'shma gap bo'lmasligi lozim.

2. Matn hajmi 1-4- sinf o'quvchilarining o'qish sur'tiga asoslangan bo'lishi.

3. Matn mazmuni bolalar hayoti bilan bog'liq bo'lishi.
4. O'quvchilarga u yoki bu haqda bilim berishi.
5. Tanlangan matn g'oyaviy-badiiy jihatdan yo'qsaq bo'lishi, bolalar hissiyotiga ta'sir o'tqazishi.
6. Matn tarbiyalovchi harakterda bo'lishi.
7. Matnda o'rganilayotgan hodisa hamida 5-6 marta uchrashi.

Diktantlar maqsadiga qo'ra ikki xil bo'ladi:

1. Ta'limiy diktantlar – bilim berishga yo'naltirilgan diktantlar.

2. Teqshiruv diktant – o'quvchilar bilim, ko'niqma va malakalarini nazorat qilishga qaratilgan diktantlar.

Ta'limiy diktantlarni o'tqazish vaqtini, o'rnini, turini o'qituvchining o'zi belgilaydi. Ta'limiy diktantlar uchun darsnin ma'lum bir qismi (5-10 daqiqasi), ba'zan bir dars ajratiladi. Bu diktant o'quvchilarining bilimi mustahhamlash maqsadida o'tqaziladi. Ta'limiy diktantda o'qituvchi o'quvchilarga o'rgatilayotgan hodisaning imlosini bir necha tahlil usullaridan foydalanib tushuntiradi, so'zlarni to'g'ri yozishlariga ishonch hosil qilgach, uni yozishga ruxsat beriladi. Har qanday yo'l bilan xatoning oldini olish chorasi qo'riladi. Masalan, 1-sinfda a va o unlilari o'rganilayotgan darsda bo'g'in-tovush, tovush-harf tahlili o'tqaziladi. **Baho, bahor** so'zlarining birinchi bo'g'inida a harfi yozilishini o'quvchilar bilib olgach, o'quvchilardan biri shu so'z doskaga yozdiriladi. So'ng so'z o'chirib tashlanadi. Undan keyin aytib turib yozdiriladi.

Ta'limiy diktantlar tashkil eti shva bajarilish usuliga qo'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Ta'qidiy diktantn

2. O'z diktant yoki yoddan yozuv diktanti.
3. Izohli diktantn
4. Saylanma diktant
5. Erqin diktant
6. Rasm diktant
7. Lug'at diktant
8. Ijodiy diktant
9. Shulardan saylanma, erqin va ijodiy diktantlarda matn ma'lum o'zgarishlar bilan yoziladi.

Tekshiruv diktantida yaqinda yoki ilgari o'rganilib, mashqlar bilan mustahamlangan qoidalarni o'quvchilar qay darajada o'zlashtirganliqlari aniqlanadi. Teqshiruv diktanti biror bo'lim o'rganilgandan so'ng yoki choraq oxirida o'tqaziladi. Teqshiruv diktanti o'quv yili davomida 5-6 marta o'tqaziladi. Diktantning bu turida yo'l qo'yilgan xatolar chuqur tahlil qilinadi, ularni bartaraf qilish usullari belgilanadi. Shu jihatdan tekshiruv diktantining ta'limiy ahamiyati katta. Orfografik mashq sifatida diktantning xilma-xil turlaridan foydalaniladi.